

„Én tudom, te csinálod, ők meg majd nézik” – Stabilitás és átalakulási tendenciák a magyar városhálózatban

Páthy Ádám¹ – Berkes Judit²

Számos hazai kutatással találkozhatunk, amelyek a települések innovációs képességéről számolnak be, azonban ezek közül kevés foglalkozik a magyar településhálózat komplex vizsgálatával. Ez azért fontos, mert a kapott eredmények alapját jelenthetik különböző stratégiák, tervek, beavatkozások kidolgozásának.

A tanulmányunk alapjául egy 2005-ben végzett innovációs potenciál-vizsgálat szolgál, melynek módszertanát reprodukálva kíséreltük meg meghatározni a magyar városhálózat tagozódását, melyhez egyedi változók felhasználásával öt főkomponenst használtunk: gazdasági, iskolázottság és menedzsment, társadalmi aktivitás, humán erőforrás és innováció.

Ehhez 327 város adatait vettük figyelembe, ezek között nem szerepel Budapest, valamint a 2013 júniusával városossá nyilvánított további 18 település adata sem.

A kapott eredmények azt mutatják, hogy a 2005 évi vizsgálat óta eltelt időszak alatt a területi egyenlőtlenség nőtt. A közös tulajdonságaik, hasonló mutatóik alapján egy csoportba sorolható városok közötti differenciák azonban mérséklődtek. Fontos következtetésként említhető meg, hogy a gazdasági és innovációs potenciál még a jól teljesítő városok esetében sem találkozik egymással.

Kulcsszavak: városhálózat, innovációs klaszterek, térszerkezet, versenyképesség

1. Bevezetés

A regionális térszerkezet alakításában a városhálózatnak meghatározó szerepe van, hiszen különböző erőforrásokkal, vagy azok kombinációjával rendelkeznek. A vizsgálatunk egyik fő célja megvizsgálni a városi tér fejlődésének irányát, erősségét, sajátosságát, továbbá meghatározni azokat a tényezőket, amelyek a városok hálózatának alakításáért felelősek lehetnek.

¹ Páthy Ádám, tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar Regionális - Tudományi és Közpolitikai Tanszék (Győr).

² Berkes Judit, PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola (Győr).

Egy korábbi kutatást (Grosz–Rechnitzer 2005, Horváth 2006) alapul véve a folyamatok időbeli vonatkozásait is vizsgáljuk, tehát arra a kérdésre keressük elsősorban a választ, hogy az ezredfordulóra vonatkozó vizsgálat eredményei ez alatt az időszak alatt hogyan változtak, alakultak át.

A vizsgálat első fázisa különösen a *nagyvárosokra, térszervező központokra* koncentrált, valamint a térszerkezet átalakulása mögött meghúzódó okok, tényezők, valamint azok struktúrájának átrendeződésének tanulmányozását tűzte ki célul.

2. A városkutatás hazai irányai, rövid áttekintés

Rövid áttekintésünkben a hangsúlyt a városkutatás főbb irányaira helyezzük, s azokon belül kiemeljük azokat az elemzéseket, amelyek a *hálózatalkításhoz* kapcsolódnak, abban jelenthetnek eligazodást, valamint a nagyvárosi szerkezethez, azok egészéhez, csoportjaihoz, vagy egyes tagjaihoz köthetők.

Az első csoportba sorolhatjuk a *városok kialakulásával, fejlődésével, az urbanizációs folyamat* különféle elemeivel, megjelenési formával foglalkozó műveket. Kiemelendő Enyedi György (2012) monográfiája, amely az urbanizáció világméretű jelenségének izgalmas leírását adja a különböző nagytérségekben, s ezzel más és más fejlődési pályákon. Nagy hangsúlyt fektet a városhálózatok kialakulási és fejlődési sajátosságaira, viszont nem nyújt részletes betekintést a hazai viszonyokba. A történeti szemlélet jelenik meg elsősorban Beluszky Pál (1999) szintén klasszikusnak tekinthető munkájában, amely részletesen kitér a regionális funkcióval rendelkező városok hálózatára, annak változását előidéző történelmi, gazdasági tényezőkre. Viszonylag kevés elemzést találunk a hazai szakirodalomban amelyek európai és közép-európai kontextusba helyezik a hazai városhálózatot, ezen terekben és hierarchikus struktúrákban elfoglalt helyüknek a meghatározásával (Horváth 1998, Enyedi 2010, Tagai 2010). A hazai városhálózat nagyrégiós pozicionálásában hasznos segítséget nyújtanak az Európai Területi Tervezési Megfigyelő Hálózat (ESPON) kutatási projektjei, amelyek a hálózat különböző szintjein adnak lehetőséget az összehasonlításra. Vizsgálatunk szempontjából relevánsnak tekinthetők a városok jövőbeli fejlődési irányait (FOCI), a policentrikus fejlődést (POLYCE), a középvárosok helyzetét (SGPTD), valamint a kis- és középvárosok funkcionális és hálózati jellemzőit (TOWN) vizsgáló programok.

Míg Kelet-Közép-Európa városhálózatának fejlődési irányai elhanyagoltak a hazai irodalomban addig a *városi társadalom és rendszer irányításának*, szervezésének kérdései erősen felülreprezentáltak. Kiemelkednek azok az elemzések, amelyek a nagyvárosi társadalmak átalakulást tekintik át, kitérve a legfontosabb mozgó tényezőkre (Szirmai 2009, 2013). A városi rendszerek kormányzása (Pálné 2010), a

város és vidék, vagy agglomerációk együttműködésének alakulása, a térszervezés intézményi kereteinek alakulása érdemleges eredményeket mutatott fel (Somlyódyiné 2012). Izgalmas vita zajlott a várossá válásról, de egyben a városi rendszerek fejlődését meghatározó tényezőkről (Tóth 2008, Csapó–Kocsis 2008, Kulcsár 2008, Dövényi 2009, Pirisi–Trócsányi 2009, Pirisi 2009). A kutatásunk szempontjából ezen blokk tanulságai abban álltak össze, hogy egyrészt a városi társadalom minél pontosabb leírására kell törekednünk, s maguknak az intézményi kereteknek jellege nem elégséges a hálózatok és azok egyes csoportjainak összehasonlításához. Valamint azt is befogadtuk a vizsgálatunkba, hogy a városi funkciók standard, hagyományos elemei mellett egyre több új tényező jelenik meg a városi terekben, amelyeknek egzakt leírása viszont még számos akadályba ütközik. S végül magyarázatot kaptunk arra, hogy a magyar városhálózat nagy tömegét funkcióhiányos kisvárosok teszik ki, amelyek döntően a rendszerváltozás után nyerték el a városi rangot, s közülük igencsak kevesek emelkedtek ki a többiek közül.

A városi funkciók (erőforrások, intézmények, szerkezetek) és azok térbeli hatásait elemző, alapos *módszertani* ismereteket nyújtó kutatások (Bajmócy–Kiss 1999, Szigeti 2002, Nagy 2011, Tóth 2011) segítettek a regionális szerepkörök egyértelmű elhatárolásában, azoknak a funkcióknak a kiválasztásában, vagy megerősítésében, amelyek a városok térbeli hatásait jól közvetítik.

Az utolsó blokkba sorolhatjuk azokat az irodalmakat és elemzéseket, amelyek a *városi hálózatokra* vonatkoztak. A hálózati elemzéseken belül több témakört lehet elkülöníteni. Az első a fejlesztési stratégiák blokkja, ahol az alapvető kérdés, hogy milyen szerkezetek kialakítása történjen meg a jövőben, a hálózatban, annak egyes csomópontjai (regionális központok) milyen szereppel és funkciórendszerrel rendelkezzenek, s milyen viszony legyen Európa más nagyközpontjaival és a többi magyar várossal (Faragó 2006, 2008, 2009, Barta 2009). Ehhez kapcsolódik a regionális központok értelmezése, meghatározása, a térbeli növekedési pólusok leírása, azok működésének körbejárása és a kapcsolódó fejlesztések meghatározása (Rechnitzer 2007, Horváth 2007, Lengyel 2007). A városhálózat szerkezeti sajátosságainak elemzése a következő nagy vizsgálati terület, ebben két irányt különíthetünk el, az egyik az általános szerkezeti elemzés, amikor a fejlődési irányok értékelése történik meg, segítve ezzel a tervezést (Salamin et al. 2008), valamint a szerkezetet alakító nagyvárosok, központok helyzetének, különböző funkcióinak vizsgálata és ebből a hálózatszervezés irányainak számbavétele (Csomós 2013, Tóth–Nagy 2013).

S végül, de nem utolsósorban témánk szempontjából meghatározó kérdések a városhálózat alakításában az *innovációk, a megújítások megjelenése*, illetve az azokat jellemző tényezők és a szerkezetet alakító további faktorok (gazdaság, társadalom, népesség, intézmény) kapcsolata, kölcsönös egymásutaltsága (Rechnitzer 1993, Lengyel–Rechnitzer 2000, Rechnitzer et al. 2004, Grosz–Rechnitzer 2005). A kap-

csolatelemzések lehetőséget adtak arra, hogy típusokat határoljunk le, keresve azokat az összetartozó, azonos fejlődési pályát mutató városokat, amelyekben a vizsgált tényezők sokasága valamilyen mértékű egyezőséget tartalmaz, s ezzel hasonló szerepük lehet a hálózat egészének alakításában, de a térszerkezet formálásában is.

3. A vizsgálat módszere

Mivel elemzésünk egyik elsődleges céljának tekinthető, hogy feltérképezzük és kövessük azokat az átalakulási tendenciákat, amelyek az elmúlt évtizedben végbementek a hazai városhálózatban, ezért mind a felhasznált indikátorkészlet, mind pedig az elemzési módszer tekintetében a 2005-ben végzett vizsgálatot tekintettük kiindulópontnak, és első lépésben ezt reprodukáltuk.

Ennek megfelelően változatlanul hagytuk a *struktúrát*, hasonlóan *öt tematikus főkomponensbe* rendezve az egyedi változókat. A felhasznált indikátorok köre is megegyezik a korábbi elemzéssel, a változók tartalma, a fajlagos mutatók kialakításának módszere szintén azonos elvet követ, néhány apróbb változtatással. Egy mutató tartalma változott jelentősen, a gazdasági főkomponens esetében indokoltnak tartottuk a távbeszélő fővonalak számának lecserélését az aktuálisabb és relevánsabb szélessávú internet-előfizetésekkel. Apróbb változtatásnak tekinthető még, hogy a társadalmi aktivitás főkomponensben egy népszavazási (európai uniós csatlakozás) részvételi arány helyett a 2010-es parlamenti választások első fordulójának részvételi adatait használtuk.

Néhány indikátor esetében az adattartalmat csak kismértékben érintő *terminológiai változásokat* alkalmaztunk; a főiskolai és egyetemi karok esetében a karnak nem minősülő székhelyen kívüli képzések nem szerepelnek az adatok között, a jogi személyiségű vállalkozások száma esetében nem a működő, hanem a regisztrált vállalkozásokból indultunk ki. A vezető és értelmiségi, valamint az egyéb szellemi foglalkoztatottak arányának mutatói a FEOR osztályozási rendszer adatai alapján készültek, mivel az adatbázis összeállításának, illetve jelen tanulmány megírásának időpontjában nem álltak rendelkezésünkre a 2011-es népszámlálás részletes foglalkoztatási adatai települési szinten.

Első lépésben az öt tematikus főkomponens kialakítását végeztük el. Mind az öt esetben egy-egy változót tartottunk meg, függetlenül attól, hogy a gazdasági valamint a humán erőforrás esetében 2-2 olyan főkomponens alakult ki, melyek sajátértéke 1 feletti. A főkomponensek kialakításánál a 2011-ben városi jogállással rendelkező 327 *település* adatait vettük figyelembe, nem szerepelnek Budapest, valamint a 2013 júliusában városi rangot elnyert további 18 város mutatói. A főkomponenseket alkotó változók között vegyesen találhatók fajlagos, illetve abszolút indikátorok, az

1. táblázatban látható a főkomponensek felépítése, illetve azok alapvető tulajdonságai.

1. táblázat A főkomponenseket alkotó egyedi mutatók, illetve a főkomponensek alapvető eloszlási mutatói

Változó	Kommunalitás	Súly
<i>Gazdasági főkomponens (53%-os sűrítés)</i>		
Foglalkoztatottak aránya a lakónépességből (%), 2011	0,77	0,86
Személygépkocsik száma 1000 lakosra, 2011	0,77	0,78
Adófizetők aránya a lakónépességen belül (%), 2011	0,67	0,77
Szja-alap egy lakosra (1000 Ft/fő), 2011	0,90	0,93
Szélessávú internet előfizetések száma 1000 lakosra, 2011	0,80	0,90
Működő jogi személyű vállalkozások száma 1000 lakosra, 2011	0,55	0,74
Munkanélküliek aránya a lakónépességből (%), 2011	0,66	0,80
Inaktív keresők aránya a lakónépességből (%), 2011	0,56	0,56
Helyi iparüzési adó egy lakosra (1000 Ft/fő), 2011	0,42	0,62
Ügyvédek száma 10000 lakosra, 2011	0,42	0,48
Regisztrált egyéni vállalkozások száma 1000 lakosra, 2011	0,80	0,20
<i>Iskolázottság és menedzsment főkomponens (88%-os sűrítés)</i>		
Vezető és értelmiségi foglalkozásúak aránya az összes foglalkoztatottból (%), 2011	0,90	0,95
Egyetemi, főiskolai végzettségű foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottból (%), 2011	0,93	0,96
Egyéb szellemi foglalkozásúak aránya az összes foglalkoztatottból (%), 2011	0,82	0,90
<i>Társadalmi aktivitás főkomponens (56%-os sűrítés)</i>		
Résztvételi arány a 2010-es országgyűlési választások első fordulójában (%)	0,50	0,71
Szja nonprofit 1% felajánlás egy lakosra (Ft), 2011	0,53	0,73
Nonprofit szervezetek száma 1000 lakosra (db), 2011	0,62	0,79
Helyi nyilvánossági fórumok összetettsége	0,60	0,78

Humán erőforrás főkomponens (56%-os sűrítés)					
Vezető oktatók aránya az összes oktátón belül (%), 2010				0,70	0,76
Főiskolai-egyetemi karok száma (db)				0,80	0,86
Középfiskolák száma (db)				0,84	0,83
Felsőfokú intézményekben tanulók száma 1000 főre, 2011				0,69	0,82
MTA köztestületi tagok száma 10000 lakosra, 2013				0,96	0,75
A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a 25 év felettiek között (%), 2011				0,48	0,66
Felnőttoktatási központok száma 10000 lakosra, 2013				0,33	0,44
Innovációs főkomponens (77%-os sűrítés)					
Innovatív kezdeményezések száma 2003-2013 között (db)				0,87	0,93
Bejegyzett domain szerverek száma (db), 2012				0,79	0,89
K+F vállalkozások száma (db), 2012				0,87	0,93
Az innovációs és K+F intézményhálózat összetettségi mutatója				0,56	0,75
Társadalmi					
	Gazdaság	Iskolázottság	aktivitás	Humán erőforrás	Innováció
Medián	0,04	-0,15	-0,11	-0,30	-0,29
Ferdeség	0,10	0,52	0,61	3,72	5,44
Csúcsosság	-0,30	-0,13	0,30	16,02	40,15
Minimum	-2,38	-2,15	-2,07	-0,66	-0,50
Maximum	2,93	3,25	4,32	6,40	10,09
Terjedelem	5,31	5,40	6,39	7,05	10,59
Átlag feletti	169	150	151	75	86
Szórástávolságon kívül elhelyezkedő városok					
alul	53	50	58	0	0
felül	52	58	54	30	24

Forrás: Saját szerkesztés

A 2005-ös vizsgálat mintájára létrehozott főkomponensekről elmondható, hogy azok a városhálózat jelenlegi állapotára vonatkozóan is érvényesek, és alkalmasak az összehasonlításra valamint a változások követésére. A teljes variancia főkomponensek által magyarázott hányadosai esetében az előző vizsgálatához hasonló értékeket találtunk a társadalmi aktivitás, a humán erőforrás és az innovációs főkom-

ponens estében, a másik két főkomponensnél viszont szignifikáns eltérés mutatkozik.

A főkomponensek alapvető adatait elemezve látható, hogy a skálák terjedelme, illetve azok eloszlása bizonyos különbségeket mutat az egyes dimenziókban. A gazdasági és iskolázottsági – illetve bizonyos mértékben a társadalmi aktivitás – főkomponens esetében a normálhoz hasonló eloszlásokkal találkozhatunk, míg a humán erőforrás, de főként az innováció dimenziójában ehhez képest jelentős torzulások lépnek fel. Az innovációs főkomponensnél a korábbi vizsgálatban is tapasztalt nagy terjedelem, illetve magas csúcossági mutató a jelenlegi adatok tükrében még inkább egyenlőtlen eloszlást mutat.

Összességében elmondható, hogy az alapvető társadalmi-gazdasági indikátorok tekintetében egy jól kezelhető *fejlett-fejletlen hierarchiát azonosíthatunk*, viszont a versenyképesség és az innovativitás mutatói egyensúlytalan eloszlás tapasztalható. Ezt figyelembe véve nem tudunk kellően megalapozott kijelentéseket tenni a K+F+I potenciál valamint a gazdasági folyamatok közötti kétirányú pozitív kapcsolatokról a vizsgálat ezen szakaszában.

4. A városhálózat „elit” kategóriája

A főkomponens-pontszámok felhasználásával elsőként átlagalapú klaszteranalízist végeztünk, amely során kirajzolódott a magyar városhálózat „elit” kategóriája, amelybe összesen 25 város tartozik. Ezt követően hierarchikus klaszterelemzés elvégzésével a legjobban teljesítő városokon belül is újabb csoportokat, innovációs klasztereket különítettünk el.

A kategóriában a 23 megyei jogú városból 17 szerepel, Békéscsaba, Érd, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa, Salgótarján és Tatabánya maradt ki a csoportból. A 2005 évi vizsgálatban is 17 megyei jogú város tartozott ebbe a kategóriába annyi különbséggel, hogy Békéscsaba helyét Dunaújváros vette át. A további nyolc város a budapesti agglomeráció gazdaságilag domináns települései (Budakeszi, Budaörs, Szentendre és Vác), valamint felsőoktatási központok (Gödöllő, Gyöngyös, Keszthely). A kategória új tagjának tekinthető Martonvásár pedig MTA kutatóközponttal rendelkezik, ezzel magyarázhatók a kiemelkedő mutatószámai.

1. klaszter: „A komplex szerkezetű regionális központok”

Ezeknek a városoknak a humán és innovációs pontszámai kiemelkedőek, a többi klaszter adottságaihoz képest. A 2005-ben végzett vizsgálathoz képest Miskolcot új tagként regisztrálhatjuk ebben a csoportban. Van még egy közös tulajdonságuk: az összes település felsőoktatási központként is funkcionál, ami megmagyarázza a ked-

vező innovációs mutatójukat. A gazdasági teljesítményük gyenge, ebben a tekintetben Miskolc rendelkezik a legalacsonyabb átlagpontszámmal. Alapvetően kedvező foglalkoztatás és iskolázottsági mutatóik vannak. Debrecen különösen az „elit” csúcsának tekinthető, hiszen az elemzés alapján elkülöníthető a másik három várostól, sőt akár külön klaszterként is definiálható.

2. klaszter: „Erős gazdasági potenciállal rendelkező regionális központok”

Ezekről a városokról megállapítható, hogy hasonlóan kimagasló mutatókkal rendelkeznek, mint az első klaszter tagjai, különösen magas pontszámot mutat a gazdasági teljesítmény. Az innovációs és a humán erőforrás átlagok is magasak, de gyengébb az első csoportnál. Ez utóbbi dimenzió tekintetében javulás tapasztalható a 2005 évi vizsgálathoz képest.

3. klaszter: „Felsőoktatási, és K+F orientált központok”

Ezt két város, Gödöllő és Martonvásár alkotja. Átlaghoz közeli, stabil paraméterek jellemzik, kivéve egyet: a humán erőforrás potenciált. Ez Martonvásár esetében az MTA kutatóközponttal, míg Gödöllőnél az egyetem jelenlétével magyarázható. Az innovációs teljesítményük mérsékelt az előző klaszterekhez képest, viszont a kutatás-fejlesztési tevékenységre vonatkozó mutató kiugrónak tekinthető, mint az első csoport esetében. Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy ez egyedi változóból következtethető, amely nem figyelmen kívül hagy olyan fontos kutatási eredményeket, mint például a publikációk, szabadalmak száma. A városokban található intézményekről elmondhatjuk, hogy jelentős kutatási tevékenységet folytatni, azonban ezeket nem állt módunkban figyelembe venni a módszer reprodukálása miatt.

4. klaszter: „Budapesti agglomeráció gazdasági pillérei”

Budakeszi, Budaörs és Szentendre alkotja a csoportot, amely kiugrón erős gazdasági teljesítménnyel rendelkezik. Az iskolázottság átlagpontszáma is magas, egy egészen más jellegű kategóriát alkotnak. A főváros közelsége magyarázza a rendkívüli mutatókat.

5. klaszter: „Számottevő felsőoktatási és humán állománnyal rendelkező városok”

Eger, Kaposvár, Nyíregyháza, Sopron, Szombathely és Veszprém tagja a csoportnak. Érdemesnek tartjuk kiemelni Egert és Veszprémet, hiszen ugrásszerű fejlődést mutatnak. Stabil, középmezőnyt alkotó települések, viszont az innovációs és humán erőforrás-bázis tekintetében központi szerepet még nem töltenek be. Az elmúlt évek során eltérő helyzetből közeledtek egymáshoz. Esetükben a humán erőforrás főkomponens mutatószáma a legkiemelkedőbb, amelyet a felsőoktatási intézmények jelen-

léte indokol. Nyíregyháza, Sopron és Szombathely gazdasági szerepe 2005 óta csökkenő tendenciát mutat.

6. *klaszter: „Térségi központok különféle orientációval”*

Valamennyi dimenzió tekintetében ez a csoport rendelkezik a leggyengébb mutatókkal. A többi klaszterhez képest rendkívül alacsony az innovációs mutatójuk. Ezek a városok nem igazán rendelkeznek hálózatalakító funkciókkal, azonban térségi központoknak tekinthetjük őket.

Amennyiben a városhálózat elitjében mutatkozó változási tendenciákat vizsgáljuk, a struktúra viszonylagos stabilitása mellett felfedezhetünk olyan elmozdulásokat, amelyek markánsabbá teszik az egyes csoportok egymástól való elkülönülését. Az alapvető polarizációs tendenciák oly módon érvényesülnek, hogy a humán és innovációs potenciál tekintetében legkedvezőbb helyzetben lévő régióközpontok kiemelt pozíciójának további stabilizációja mellett a jelentős gazdasági potenciállal rendelkező nagyvárosok, valamint a budapesti agglomeráció települései esetében is relatív előrelépés tapasztalható, míg a fennmaradó megyeszékhelyek, illetve felsőoktatási központok esetében alapvetően stagnáló tendenciákat láthatunk.

5. A városhálózat fennmaradó tagjai

Az „eliten” kívüli 302 várost tartalmazó klaszterek kijelölésére átlagalapú eljárást alkalmaztunk, mivel a magas elemszám nem ad lehetőséget a hierarchikus módszer használatára. Az eredmények azt mutatják, hogy az 2005-ös vizsgálathoz hasonlóan a kiugró városokat kiszűrve jelentősen megnövekedik a *gazdasági teljesítmény*, illetve az *iskolázottsági mutatók* szerepe a klaszterek kialakításában, jelezve azt, hogy az innováció és a kapcsolódó humán kapacitás erősen koncentrálnak az elitet alkotó városokban, míg a városhálózat alsóbb hierarchiaszintjein nem tekinthető számottevőnek ezek differenciáló hatása. A vizsgált városokból négy klasztert alakítottunk ki melyek alapvető jellemzői az alábbiak:

Az elitkategória utáni második városhalmazt, az *átmeneti helyzetű, de érzékelhető innovációs potenciállal rendelkezők* csoportját 37 település alkotja, ahol a végleges klaszterközéppontok az öt főkomponens vonatkozásában az átlag feletti értéket mutatnak. A városhalmaz nem egységes, több alcsoportra osztható funkcióik illetve területi elhelyezkedésük alapján, ezek az alábbiak:

- az elitből kimaradó megyei jogú városok egy része (Békéscsaba, Érd, Nagykanizsa, Hódmezővásárhely), valamint a néhány a megyei szintű középváros,

- ahol a gazdasági potenciál erősebb, működik felsőoktatási intézmény (pl. Baja, Esztergom, Mosonmagyaróvár);
- a budapesti agglomeráció döntően keleti, déli felének erősödő középvárosai (pl. Dunaharaszti, Szigetszentmiklós, Veresegyház);
 - Balaton régió egymással vetélkedő centrumai (pl. Siófok, Balatonfüred, Balatonalmádi), valamint jelentős turisztikai, idegenforgalmi potenciállal rendelkező kisvárosok (pl. Velence, Visegrád, Zalakaros);
 - jó gazdasági teljesítményt mutató kis-középvárosok (Paks, Tiszaújváros).

A következő klasztert, az *átlagos fejlettségű, alacsony humán bázissal és innovációs potenciállal rendelkező* 85 város alkotja. Esetükben csak árnyaltan jobbak az átlagnál gazdasági és iskolázottsági mutatók. A városok jellegzetességeit vizsgálva azt láthatjuk, hogy elsősorban dunántúli kisvárosok tartoznak ide, az ország keleti részéből inkább csak néhány olyan középváros, amelyek a gazdasági teljesítményük alapján nem tudtak bekerülni az átmeneti helyzetű városok közé (pl. Gyula, Kiskunfélegyháza, Kazincbarcika). Itt található még a három leggyengébben teljesítő megyei jogú város (Hódmezővásárhely, Salgótarján, Tatabánya) is. Megemlíthető még az egykori ipari-energetikai tengely dunántúli iparvárosainak (Ajka, Dorog, Oroszlány, Várpalota) jelenléte ebben a klaszterben, illetve az, hogy ide „csúsznak le” a budapesti agglomeráció keleti és délkeleti szektorának szerényebb gazdasági potenciállal jellemezhető városai (Gyömrő, Dabas, Vecsés, Maglód).

A negyedik klaszterbe, az *átlag alatti fejlettségű városok* csoportjába 94 település sorolódott, minden dimenzióban átlag alatti teljesítménnyel. Az alföldi városok túlsúlya jellemzi a csoportot, emellett megtalálhatjuk a Dél-Dunántúl kisvárosaival, valamint belső perifériaként jellemezhető térségek hosszú városi múlttal nem rendelkező központjait (pl. Adony, Ercsi, Tét). Tipikusan az alacsony népességű településekről van szó, a lakónépesség átlaga alig haladja meg a 9 000 főt, mindössze egy 30 000 fő feletti népességgel rendelkező települést (Hajdúböszörmény) találhatunk, és ezen kívül csak négy város (Komló, Nagykőrös, Gyál, Törökszentmiklós) népessége haladja meg a 20 000 főt. A 2005-ben közölt vizsgálatban két átlagos csoportot alkottunk, az egyikben a humán erőforrások és az innovációs potenciál még érzékelhető volt, de alacsony szinten, a másokban már erről sem beszélhettünk, így akkor 118 város tömörült ebbe a két csoportba.

Az ötödik klaszter, a *kimondottan kedvezőtlen adottságú városok*, minden tekintetben mélyen átlag alatti paraméterekkel. Az ide tartozó 86 település közül mindössze tíz található a Dunától nyugatra, nagyrészt alföldi és észak-magyarországi városok alkotják a csoportot. Mindössze egy város (Ózd) népessége haladja meg a 20 ezer főt, a klaszterbe tartozó települések átlagos népessége 6 290 fő. Megemlíthető, hogy a klaszter 34 olyan várost - az állomány 40%-át - tartalmaz, amelyek

2001 után kaptak városi rangot, ami szignifikánsan magasabb az „új városok” többi klaszterben tapasztalható arányánál.

2. táblázat A főkomponens-pontszámok klaszterenkénti átlagértékei

Kiemelt városok						
	1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter	4. klaszter	5. klaszter	6. klaszter
	Debrecen	Győr	Gödöllő	Budakeszi	Eger	Vác
	Pécs	Székesfehérvár	Martonvásár	Budaörs	Veszprém	Szolnok
	Szeged	Kecskemét		Szentendre	Sopron	Szekszárd
	Miskolc				Nyíregyháza	Keszthely
					Szombathely	Dunaújváros
					Kaposvár	Gyöngyös
						Zalaegerszeg
Főkomponens átlagok						
Gazdaság	0,69	1,59	1,37	2,18	1,14	1,12
Iskolázottság	1,67	1,55	1,70	3,02	1,40	1,34
Társadalmi aktivitás	1,92	1,70	1,17	1,90	1,95	1,63
Humán erőforrás	5,34	2,67	4,81	1,29	2,93	1,78
Innováció	6,47	4,02	0,55	1,28	1,98	0,94
Összes város						
	Kiemelték együtt	7. klaszter	8. klaszter	9. klaszter	10. klaszter	
Főkomponens átlagok						
Gazdaság		1,26	1,20	0,51	-0,22	-1,15
Iskolázottság		1,71	1,34	0,30	-0,34	-0,98
Társadalmi aktivitás		1,76	1,10	0,50	-0,41	-1,03
Humán erőforrás		2,92	0,21	-0,08	-0,34	-0,48
Innováció		2,45	0,22	-0,08	-0,27	-0,43

Forrás: Saját szerkesztés

A 2. táblázatban láthatóak a főkomponensek átlagpontoszámai a kiemelt városokból alkotott, illetve a teljes városhálózatot tartalmazó klaszterek esetében.

Amennyiben a két vizsgálat között eltelt évtized változásait elemezzük a nem kiemelt városok tekintetében, a leginkább szembeűnő átalakulás a városhálózat második szintjén, az átmeneti helyzetű városok kategóriájában mutatkozik. Két alapvető tendencia bontakozik ki a városok jellege, illetve területi elhelyezkedése tekintetében. Egyrészt azt tapasztalhatjuk, hogy 2001 és 2011 között a budapesti agglomeráció településeinek jelentős hányadánál pozitív elmozdulás mutatkozik; míg 2001-ben a 43 „második kategóriába” tartozó város közül mindössze kilenc volt a főváros környéki településegüttes része, addig ez a szám 2011-re 15-re nőtt, úgy, hogy a klaszterbe tartozó összes város száma alacsonyabb (37). A másik markáns folyamat az ország keleti felében elhelyezkedő városok pozícióvesztése, az első vizsgálat alapján 15, míg 2011-ben már csak négy olyan települést sorolhattunk a kiemelt kategóriát követő klaszterbe, amelyek a Dunától keletre fekszenek, és nem a budapesti agglomeráció részei (Baja, *Balassagyarmat*, Békéscsaba, Tiszaújváros). A területi polarizációs folyamatok erősödése az alsó klaszterekben is érzékelhető; a 2001-ben a két leghátrányosabb helyzetű klaszterbe tartozó, 2011-re előrelépést mutató települések között felülreprezentáltak a dunántúli kisvárosok.

6. Összegzés

A megismételt vizsgálat eredményei alapvetően azt tükrözik, hogy a városhálózatban *nagymértékű stabilitás* mutatkozik, de emellett megfigyelhetünk bizonyos átrendeződési tendenciákat is.

A felhasznált adatok egy része folytonos sokaságot tükröz, másik – döntően egyedi gyűjtésre épülő halmaz – csak a nagyobb centrumokban áll rendelkezésre, azaz ezen halmazban találunk tényezőket, amelyek a megújítást, az innovációt, vagy azt generáló humánerőforrásokhoz köthető. Az adatbázis tematikus struktúrájának is köszönhetően azt tapasztaljuk, hogy míg a *gazdasági potenciál*, az *iskolázottság* és a *társadalmi aktivitás értékei egyenletes eloszlást* követnek, addig erősen *aszimmetrikus a humánerőforrás és az innovációs potenciál* koncentrációja. Az egyenetlen eloszlás ezen két utóbbi főkomponensnél oda vezet, hogy a hálózatban a korábbi vizsgálatban is jelzett határozott elkülönülések megmaradtak, illetve kisebb mértékű elmozdulások regisztrálhatók.

A városhálózat *csúcsát* jelentő megyei jogú városok erősen polarizáltak. A *tradicionális nagyvárosok*, a *regionális központok* (Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc) innovációs potenciálja és humánerőforrásai kiemelkednek a hálózatból, vi-

szont a gazdasági potenciáljuk átlag alattinak tekinthető saját csoportjukon belül, sem specializációban, sem koncentrációban nem emelkednek ki. Bizonyos mértékben elmondható, hogy ezen városok esetében a működést a közintézmények, közszolgáltatók jelenléte tartja egyben. A *kiugró gazdasági potenciállal* rendelkező nagyvárosok (Győr, Székesfehérvár, Kecskemét) esetében viszont az előbbieknél alacsonyabb az innovációs és humán potenciál, de magas iskolázottság jellemző rájuk, amely elősegíti kedvező foglalkoztatási viszonyok kialakulását. Az elmúlt tíz évben *sem sikerült felkúszni ezeknek a városoknak a csúcsra*, nem tudtak belépni a tradicionális nagyvárosok elitcsoportjába, bár egyes mutatóikban azokat közelítették (innovációs potenciál, iskolázottság). Ha *sikertörténetről* beszélhetünk az Debrecen, amely képes volt egy önálló, elkülönült fejlődési pályát bejárni, a tíz év lendületével – ha képes megtartani – a jövőben kiválhat ebből a vezető csoportból, az ország második nagyvárosaként jelenhet meg. Pozitív elmozdulás tapasztalható Miskolc esetében is, amely beépült, újra felzárkózott a csúcsvárosokhoz, ezt döntően bővülő humánerőforrásainak és a felsőoktatásra épülő innovációs potenciáljának köszönhető, s ezzel kompenzálta a viszonylag gyenge gazdasági teljesítményét.

A *kiemelkedő adottságokkal* rendelkező városok 25 tagot számláló csoportjába csak 17 megyei jogú város sorolódott be (68 %), ezek közül a részleges regionális központokon kívül még egy-egy alcsoport alakult ki, ahol döntöek a humánerőforrások, s az átlagosnál nagyobb innovációs potenciál, amit a felsőoktatási bázisok teremtenek meg. A budapesti agglomeráció sajátos helyzetet mutat a városhálózatban, a csúcsvárosok között két alcsoportba különül el, az egyikben a gazdasági potenciál a csoportképzés alapja, a másikkban a magas gazdasági potenciál és a kitelepültek kiemelkedő iskolai végzettsége.

A klaszterelemzéssel megszürt városhálózatban az egyes fejlettséget megjelelítő csoportoknál *karakteres elmozdulásokat nem tudtunk kimutatni*, a helyek és helyzetek érzékelhetően nem változtak. Az megfigyelhető, hogy alcsoportok, egymáshoz fejlődésben közelálló városhalmazok vagy megtartják korábbi karakterüket, vagy újabbak jönnek létre, amit egy, jobb esetben néhány tényező determinál. Megállapítható, s egyben a korábbi vizsgálat eredményeit megerősíti, hogy 50-60 városban koncentrálnak a fejlődés, a megújítás erőforrásai, s ennek fele a mozdulni képes központ, s negyede az innovációkat és a humán erőforrásokat koncentrálni és fejleszteni képes nagycentrum.

A *leszakadók, lemaradók halmaza* a városhálózatban folyamatosan bővül, a nem a fejlődési tényezőkre építő, a térségi funkciókat támogató városfejlesztési politika az elmúlt tíz évben csak felhígította a hálózatot, reményt adva a fejlődésre, tényleket nyújtva a leszakadáshoz, a mozdulatlansághoz, a szükséghez.

A magyar városhálózat időbeli, összehasonlító elemzése szükséges, s egyben tanulságos. Ugyanakkor *módszerében kimerült!* A 10-12 nagyváros esetében határo-

zott nemzetközi elemzésre van szükség, vagy legalább kelet-közép-európai összevetésre, mert az igazi versenyterük ebben a makrorégióban érvényesül, s fejlesztési pályájukat a szomszédos országok nagyközpontjaihoz kell alakítani. Kívánatos lenne ezen városkör tagjainak *egyedi fejlődés elemzése*, azon kemény és puha tényezők, intézmények, szereplők és kapcsolatok vizsgálata, amelyek legkorábban a rendszer-változás óta jelen vannak a nagyvárosokban. Ezekkel az elemzésekkel leírhatjuk a hazai modelleket, példát adhatunk a hálózat második körének az elmozdulásra és reményt az többségnek a megújításra.

Felhasznált irodalom:

- Bajmócy P. – Kiss J. (1999): Megyék, régiók és központjaik – modellek tükrében. *Tér és Társadalom*, 1-2. 31-51. o.
- Barta Gy. (2009): Integrált városfejlesztési stratégia: a városfejlesztés megújítása. *Tér és Társadalom*, 3. 1-12. o.
- Beluszky P. (1999): *Magyarország településföldrajza. Általános rész.* Dialóg Campus, Budapest.
- Csapó T. – Kocsis Zs. (2008): A várossá válás reformja. *Területi Statisztika*, 6, 645-650. o.
- Csomós Gy. (2013): Magyarország gazdasági központjainak pozícióváltása. *Területi Statisztika*, 6. 529-550. o.
- Dövényi Z. (2009): „Város az, ami magát annak nevezi” – Tünődések Tóth József tanulmánya alapján. *Területi Statisztika*. 1. 3-7. o.
- Enyedi Gy. (2010): Városok a közép-európai átmenetben. In Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai.* MTA RKK, Pécs. 223-243. o.
- Enyedi Gy. (2012): *Városi világ.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Faragó L. (2006): A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása. *Tér és Társadalom*, 2. 83-102. o.
- Faragó L. (2008): A funkcionális városi térségekre alapozott településhálózat-fejlesztés normatív koncepciója. *Falu-Város-Régió*, 3. 27-32. o.
- Faragó L. (2009): A településhálózat és annak alakítása – A városokról való diskurzus folytatása. *Területi Statisztika*, 3. 257-263. o.
- Grosz A. – Rechnitzer J. (szerk.) (2005): *Régiók és nagyvárosok innovációs potenciálja Magyarországon.* MTA RKK, Pécs–Győr.
- Horváth Gy. (1998): *Európai regionális politika.* Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Horváth Gy. (szerk.) (2006): *Régiók és települések versenyképessége.* MTA RKK, Pécs.
- Horváth Gy. (2007): Régióközpontok Európában. *Magyar Tudomány*, 6. 704-721. o.
- Kulcsár J. L. (2008): Rendhagyó gondolatok a várossá nyilvánításról a megkésett fejlődés kontextusában. *Területi Statisztika*, 5, 509-501. o.

- Lengyel I. (2007): Fejlesztési pólusok, mint a tudás alapú gazdaság kapuvárosai. *Magyar Tudomány*, 6, 749-759. o.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2000): A városok versenyképességéről. In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*. MTA RKK, Pécs, 130-153. o.
- Nagy G. (2011): A gravitációs modell felhasználhatóságának lehetőségei a várostérségek lehatárolásában. *Területi Statisztika*, 6, 656-673. o.
- Pálné Kovács I. (2010): Városi terek kormányzása és a városi rezsimek. Egy induló kutatás margójára. *Tér és Társadalom*, 4, 3-27. o.
- Pirisi G. (2009): Város vagy nem város? Dilemmák a formális és funkcionális városfogalom kettőssége kapcsán. *Területi Statisztika*, 2, 129-136. o.
- Pirisi G. – Trócsányi A. (2009): Így készül a magyar város. *Területi Statisztika*, 2, 137-147. o.
- Rechnitzer J. (1993): *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk*. MTA RKK, Győr.
- Rechnitzer J. (2007): Az európai regionális politika és a városfejlődés. *Magyar Tudomány*, 6, 692-704. o.
- Rechnitzer J. – Csizmadia Z. – Grosz A. (2004): A magyar városhálózat tudás alapú megújító képessége az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 2, 117-156. o.
- Salamin G. – Radvánszki Á. – Nagy A. (2008): A magyar településhálózat helyzete. *Falu-Város-Régió*, 3, 6-27. o.
- Somlyódy Péter E. (szerk.) (2012): *Az agglomerációk intézményesítésének sajátos kérdései. Három magyar nagyvárosi térség az átalakuló térben*. Publikon Kiadó, Pécs.
- Szigeti E. (2002): *Község, város, jogállás. A magyar településhálózat közigazgatási térszerkezetének néhány kérdése*. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest.
- Szirmai V. (szerk.) (2009): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Szirmai V. (szerk.) (2013): *Csinált városok a XXI. század elején. Egy „új” városfejlődési út ígérete*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézete, Budapest.
- Tagai G. (2010): A városok szerepe a kelet-közép-európai országok térszerkezetének formálásában. In Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK, Pécs, 244-260. o.
- Tóth B. (2011): A magyar középvárosok teljesítménye a területi töke tükrében. *Területi Statisztika*, 5, 530-543. o.
- Tóth G. – Nagy Z. (2013): Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata. *Területi Statisztika*, 6, 593-612. o.
- Tóth J. (2008): Meditáció a városokról és a várossá nyilvánítás hazai gyakorlatáról – Vitairat. *Területi Statisztika*, 3, 237-244. o.